

TARİHİ ANTAKYA SABUNHANELERİNDE GELENEKSEL SABUN ÜRETİM SÜRECİ VE BU SÜREÇTE KULLANILAN TEÇHİZATLAR*

Müge ÇİFTYÜREK

Arş. Gör. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, Türkiye
msati@mku.edu.tr.

Orcid ID: 0000-0003-2209-0943

Makale Geliş Tarihi: 15/04/2022

Makale Kabul Tarihi: 20/05/2022

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atıf: Çiftyürek, M. (2022). Tarihi Antakya sabunhanelerinde geleneksel sabun üretim süreci ve bu süreçte kullanılan teçhizatlar. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(49), 473-491.

Öz

Sabunun en önemli hammaddelerinden biri zeytinyağı olması nedeniyle sabunhaneler, zeytin ağacının yetiştiği uygun iklim koşullarına sahip belli bölge ve merkezlerde inşa edilmiştir. Nitekim geniş zeytinlikleri sayesinde zeytin ve zeytinyağı üretiminde köklü bir geçmişi olan Antakya’da da sabunhaneler kurulmuştur. 19. yüzyılda, bu yapılarda imal edilen sabunların kentin ticari ve ekonomik hayatına önemli katkılar sağladığını salnameler, ticaret yıllıkları, vesikalar ve çeşitli çalışmalardan öğrenmekteyiz.

Antakya’da “masmana” veya “masbana” diye de tabir edilen sabunhanelerde geleneksel sabun üretimi yapılmıştır. Bu bağlamda, iki katlı yapıların tonozlu ve kemerli bölümlerden oluşan zemin katlarında, hammadde hazırlığı ve pişirme işlemleri için sabun kazanları, mengeneler, kostik havuzları (samda) ile zeytinyağı kuyuları yer almıştır. Sabunu dökme, kesme, damgalama, kurutma ve paketleme işlemlerinin gerçekleştirildiği birinci katlar ise geniş açıklıklı mekânlardan ibarettir. Bu mekânların zeminlerinde sabun kalıpları yer alırken cepheleri örten ahşap perdeler sabunhanelere karakteristik bir özellik kazandırmıştır.

Teknolojik yeniliklerle birlikte seri üretim yapılan sürekli sistemli büyük tesislere geçiş, sabunhanelerin ve geleneksel sabun üretim yöntemlerinin terk edilmesini beraberinde getirmiştir. Aslında bu da binlerce yıl süregelen el emeğine dayalı sanatın yok olması anlamına gelir. Dolayısıyla yerel etkilerle biçimlenen Antakya sabunhanelerinin endüstri mirasımız içinde dikkate değer bir önemi vardır.

Anahtar Kelimeler: Sabun, Geleneksel Sabun Üretimi, Sabunhane, Antakya.

* - Bu makale Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 04.06.2021 tarihinde kabul edilen “Türkiye’de Sabunhaneler” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

- Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

TRADITIONAL SOAP PRODUCTION PROCESS IN HISTORICAL ANTAKYA SOAP FACTORIES AND EQUIPMENT USED IN THIS PROCESS

Abstract

One of the most important raw materials of soap is olive oil. Therefore, soap factories were built in certain regions and centers where the olive trees grow. Thanks to its large olive groves, soap factories were established in Antakya, which has a long history in olive and olive oil production we understand from the yearbooks, trade annals, documents and various studies that the soaps produced in these buildings made significant contributions to the city's economy in the 19th century.

Traditional soap was produced in soap factories called "masmana" or "masbana" in Antakya. The ground floors of these two-storey buildings consist of vaulted and arched sections. Raw material preparation and cooking processes were carried out and soap cauldrons, mills, caustic pools (samda) and olive oil wells were located in these floors. On the first floors with large spaces, soap pouring, cutting, stamping, drying and packaging processes were carried out. While there were soap molds on the floors of these places, the wooden curtains covering the facades adds a characteristic feature to the soap factories.

The transition to large facilities with a kontinu system, along with technological innovations, caused the abandonment of soap factories and traditional soap production methods. This means the disappearance of art based on handicraft, which has been going for thousands of years. Therefore, Antakya soap factories, shaped by local influences, have a remarkable importance in our Industrial heritage.

Keywords: *Soap, Traditional Soap Production, Soap Factory, Antakya.*

Giriş

En eski temizlik maddesi sabunun başlıca hammaddeleri yağ, kostik, su ve tuzdur. Endüstri Devrimi öncesinde farklı medeniyetler, kostiği çeşitli bitkilerin veya odunun yakılmasıyla oluşan küllerden, kuruyan göllerdeki tabii sodadan ve kireçten; yağı ise bitkisel ve hayvansal ürünlerden elde ederek sabuna benzeyen çözeltiler yapmışlardır (Gibbs, 1939, s. 169-170; Levey, 1954, s. 521-522; Levey, 1958, s. 340-341; Öztürk ve Sarıyıldız, 1997, s. 43-44; Konkol ve Rasmussen, 2015, s. 249, 253;). Zamanla hammaddeye yönelik geliştirilen birçok kimyasal buluş, metot ve teknolojik gelişmelerle birlikte sabun ilkel görüntüsünden kurtularak günümüzdeki şeklini almıştır (Onat, 1936, s. 3; Gibbs, 1939, s. 181; Öztürk ve Sarıyıldız, 1997, s. 44-45) (Şekil 1,2).

Şekil 1: Osmanlı Dönemine Ait Sabun

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 2: Osmanlı Dönemine Ait Sabun Mührü

Kaynak: M. Çiftyürek

Sabunun olmazsa olmaz hammaddelerinden biri yağdır. 18., 19. ve 20. yüzyıla ait Osmanlı vesikalarından tespitile, bilhassa zeytinyağından üretilen sabunların kaliteli ve hoş kokulu olması nedeniyle daha çok tercih edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre 18. yüzyılda, Girit ve Kandiye'deki sabunhanelerde halis zeytinyağından yapılan sabunlar oldukça meşhur olmuştur (Sarıyıldız, 2003, s. 364). H. 1310/M. 1893 tarihli bir vesikada, Midilli'de saf zeytinyağından imal edilen sabunlar için "gayet halis" ifadesi geçmektedir (BOA, ŞD., 1196/22). H. 1336/M. 1918 ve R. 1334/M. 1918 tarihine ait iki dokümanda ise yine zeytinyağının sabunda kullanılması gerekli bir madde olduğu belirtilmiştir (BOA, BEO., 4505/337860; BOA, BEO., 4507/338013). Zeytinin ikinci veya üçüncü sıkımından elde edilen pirina yağı da sabun imalinde kullanılmıştır.

Zeytin ağacının yetiştiği belli bölge ve merkezlerde sabunhaneler inşa edildiği görülür (Öztürk ve Sarıyıldız, 1997, s. 46; Öztürk, 2002, s. 783). Yine Osmanlı vesikaları ile salnamelerden anlaşıldığı üzere bu yerler arasında Batı Anadolu'da İzmir (BOA, C. BLD., 47/2320; BOA, C. BLD., 130/6477), Urla (BOA, DVNSMHM. d., 71/296), Ayvalık (BOA, A. MKT. UM., 164/78; Karesi Vilayetine Mahsus Salname, 1305, s. 92; Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1307, s. 126), Edremit (BOA, KK. d., 7478; Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi, 1307, s. 155), Kemer-i Edremit (Burhaniye) (BOA, KK. d., 7478;) ile Adalar diye zikredilen Midilli (BOA, DH. MKT., 198/91), Girit (BOA, MVL., 429/9), Kandiye (BOA, C.BLD., 51/2533), Resmo (BOA, MVL., 429/9), Hanya (BOA, MVL., 429/9) ve güneye doğru gidildiğinde Nablus (BOA, MVL., 339/54), Halep (Halep Vilayeti Salnamesi, 1284, s. 110; BOA, DH. İ. UM. EK., 17/27), Antakya (BOA, DH. İ. UM. EK., 17/27; Halep Vilayeti Salnamesi, 1310, s. 200), Antep (Halep Vilayeti Salnamesi, 1310, s. 192), Kilis (BOA, A. MKT. DV., 175/62) gibi merkezler bulunur. 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909 gibi tarihlerde yayınlanan Annuaire Oriental du Commerce'de de (Şark Ticaret Yıllıkları) aynı yerleşimlerde sabunhaneler bulunduğu kaydedilmiştir (Cervati, 1889-90, s. 662, 683, 695, 699, 704, 750, 752; Cervati, 1891, s. 803, 823, 839, 844, 893, 895, 897; Cervati, 1893-94, s. 891, 908, 918, 920, 923, 959-961; Cervati, 1896, s. 1022, 1024, 1040, 1054, 1057-60, 1100, 1103, 1105; Cervati, 1909, s. 1880, 1885, 1922, 1978, 2144, 2148, 2153-54).

19. yüzyılda bahsi geçen merkezler arasında Antakya'nın sabun sektöründe önemli bir rolü vardır. H. 1284/M. 1867-1868 tarihli Halep Vilayeti Salnamesi'nde, Antakya'da üretilen sabunların Mersin, Tarsus, Adana, Antep ile Beyrut'a gönderildiğinden söz edilir (Halep Vilayeti Salnamesi, 1284, s. 123). 1889-90, 1893-94, 1896 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de de kentin ihracat ürünleri içinde sabun yer alır (Cervati, 1889-90, s. 752; Cervati, 1893-94, s. 959; Cervati, 1896, s. 1102). 1888 ve 1889'da Antakya'da dokuz olan sabunhane sayısı 1892 ile 1902'de on bire, 1906'da ise on beşe ulaşmıştır (Halep Vilayeti Salnamesi, 1306, s. 173; Halep Vilayeti Salnamesi, 1307, s. 143; Halep Vilayeti Salnamesi, 1310, s. 200; Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 271; Halep Vilayeti Salnamesi, 1324, s. 293). V. Cuinet 1894 tarihli çalışmasında, kentte dokuz sabunhanenin bulunduğunu belirtirken geniş bir alanı kaplayan zeytin bahçelerinden temin edilen yağlarla sabun üretildiğini ve bu sabunun kentin başlıca sanayisi olduğunu kaydetmiştir (Cuinet, 1894, s. 197, 199-200). Ali Cevad, 1895-96 tarihli Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı'nda zeytinyağından yılda 12-15 milyon kilo kaliteli sabun yapıldığını bildirmiştir (Cevad, 1313, s. 35). Antakya'nın bir yılda elde ettiği sabun miktarı Kilis, Antep ve Nizip'in ürettiğinden fazla olmuştur (Issawi, 1966, s. 281). H. 1320/M. 1902-1903 Halep Vilayeti Salnamesi'ne göre, Antakya'daki sabunhanelerde zeytinyağıyla yapılan sabunlar Sivas, Kayseri ile Adana'ya ve ihtiyaç duyulduğunda başka merkezlere gönderilmiştir (Halep Vilayeti Salnamesi, 1320, s. 273). Ayrıca şehir için sabunun büyük bir gelir kaynağı olduğu H. 1334/M. 1916 tarihli vesikada görülür (BOA, DH. İ. UM., 93/1). Bu belgede Antakya'daki sabunculuk faaliyeti, memleketin yegâne bir ticareti şeklinde tanımlanmaktadır. 1934'de ise J. Weulersse, Antakya'da

on altı sabunhane mevcut olduğunu ve burada imal edilen sabunların Diyarbakır, Mardin, Van, Amasya, Ankara ve Musul'a gönderildiğini belirtmiştir (Weulersse, 1934, s. 66).

Başta Antakya olmak üzere Antep, Kilis ve Maraş çevresinde sabunhanelere "masmana" veya "masbana" denmektedir. Bu yerel adlandırmanın Suriye bölgesinden geldiği anlaşılır. Nitekim H. 1183/M. 1770 tarihli bir belgeye göre, İdlib kazasında bulunan bir sabunhanenin "masbana" olarak tabir edildiği görülür (BOA, C. BLD., 66/3296; Çitçi ve Yener, 1971, s. 42).

Antakya'da günümüzde yedi sabunhane mevcuttur. Bunlar Haytoğlu (Defne Han), Aselcioğlu, Hasan Ökten, Şehoğlu (Savon Otel), Selahattin Ökten (Verdaa Ticaret), Kuseyri ve Müftüoğlu Sabunhaneleridir (Şekil 3, 4).

Şekil 3: Selahattin Ökten Sabunhanesi'nin Batı Cephesi

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 4: Kuseyri Sabunhanesi'nin Avluya Bakan Batı Cephesi

Kaynak: M. Çiftyürek

Haytoğlu Sabunhanesi mermer kitabesinin¹ son satırında bulunan ebcede göre H. 1264/M. 1848'de Vecihi Paşa tarafından yaptırılmıştır (Çiftyürek, 2021, s. 151). Elde edilen bilgiler

¹ Kitabeye, Hatay Arkeoloji Müzesi'nin teşhir alanında sergilenmektedir.

doğrultusunda bazı sabunhanelerin isimlerine Annuaire Oriental du Commerce'de geçmektedir. Buna istinaden Aselcioğlu Sabunhanesi'nin Miskioğulları'na ait olduğu belirtilmiştir (Nakib, 2012, s. 65). 1881, 1883, 1891, 1896, 1909, 1912, 1921 gibi tarihlerde basılan Annuaire Oriental du Commerce'de, Antakya'daki sabunhaneler içinde Miskioğulları ismine rastlanır (Cervati, 1881, s. 429; Cervati, 1883, s. 620; Cervati, 1891, s. 895; Cervati, 1896, s. 1103; Cervati, 1909, s. 2153; Mourkides, 1912, s. 1428; Rizzo, 1921, s. 1532). Hasan Ökten Sabunhanesi'nin 1929 tarihli tapusunda Ziver Paşa'nın kızının mülkiyetinde bulunduğu belirtilmiştir (HKVKBK Müdürlüğü Arşivi Dosya No: 31.00.162). 1889-90, 1893-94, 1909, 1912, 1921 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de sabunhaneler arasında Ziver Paşa Katib Zade yer alır (Cervati, 1889-90, s. 752; Cervati, 1893-94, s. 960; Cervati, 1909, s. 2153; Mourkides, 1912, s. 1428; Rizzo, 1921, s. 1532). Buna ilaveten, H. 1334/M. 1916 tarihli bir belgede, Antakya'dan Kâtipzade Ziver imzasıyla çekilen telgrafta, devletin satın aldığı sabunların parasını ödemesi talep edilmiştir (BOA, DH. İ. UM., 93/1). Kuseyri Sabunhanesi'nin adına 1889-90, 1891, 1896, 1909, 1912 ve 1921 tarihlerine ait Annuaire Oriental du Commerce'de görülür (Cervati, 1889-90, s. 752; Cervati, 1891, s. 895; Cervati, 1896, s. 1103; Cervati, 1909, s. 2153; Mourkides, 1912, s. 1428; Rizzo, 1921, s. 1532.). Müftüoğlu Sabunhanesi'ni ise yaklaşık 1910'lu yıllarda, Müftüoğlu (Sıddık Müftü) ailesinin satın aldığı ifade edilmiştir (Nakib, 2012, s. 269). Bu veri ışığında 1909, 1912, 1921 tarihli Annuaire Oriental du Commerce'de Antakya'da kayda alınmış sabunhane isimleri içinde Müfti Zade Haleb Efendi bulunur (Cervati, 1909, s. 2153; Mourkides, 1912, s. 1428; Rizzo, 1921, s. 1532). Ayrıca Weulersse, Antakya'daki sabunhaneleri 19. yüzyıla tarihlendirerek 20. yüzyılın başlarında kentin ekonomisine büyük katkı sağladığını söylemiştir (Weulersse, 1934, s. 66). Böylece söz konusu yapıların 19. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Şekil 5: Şehoğlu Sabunhanesi'nin Zemin Katı

Kaynak: M. Çiftyürek

Sabunhaneler geniş bir avluyu iki, üç veya dört yönden çevreleyen çapraz tonozlu ve kemerli bölümlerden oluşmuştur (Şekil 4). Zemin katlarda taş sabun kazanları ve bu kazanların bitişğinde yer alan samdalar (kostik havuzu), zeytinyağı kuyuları, yönetici odaları, depolama alanları vardır. Avluya sivri kemerlerle açılan bu katlar bağımsız ve duvara bağlı kalın payelerin taşıdığı çapraz tonozlarla örtülüdür (Şekil 5). Sabun kazanına yakın konumdaki tonoz yüzeyine açılan kare kesitli boşluklar dikkati çeken unsurlardır. Söz konusu boşluklar, sabun hamurunun kovalarla birinci kata taşınması için yapılmıştır. Taş kazanların altında ise ocaklıklar yer almıştır. Yapıların birinci katları, herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı mekânlardan ve bu

mekânların zeminlerinde yer alan sabun kalıplarından oluşur. Cepheleri ahşap çitalarla yapılan perdelerle örtülmüştür (Şekil 3, 4). Bu perdeler sayesinde hem gerekli hava sirkülasyonu hem de gölgelikli bir ortam sağlanarak sabunlar elverişli bir alanda kurutulmuştur.

Antakya sabunhanelerinde geleneksel sergi tipi üretim yapılmıştır. Bu üretim sırasıyla hammadde hazırlığı, pişirme, dökme, kesme, damgalama, kurutma ve paketleme aşamalarına sahiptir.

Geleneksel Sergi Tipi Sabun Üretim Aşamaları

Hammadde Hazırlığı: İlk olarak sabunda kullanılacak zeytinyağı veya pirina yağı ile kostik hazırlanır. Yağlar, Antakya'daki bazı sabunhanelerin bünyesinde yer alan mengineelerde elde edilmiştir (Sarı, 2010, s. 69). Hayvan gücü ile çalışan ve iki kırma taşı bulunan mengineelerde, zeytinler ezilerek preslerde yağı çıkarılır (Şekil 6). Daha sonra zeytinyağı, kuyularda depolanır (Şekil 7). Bu kuyulara sabun kazanlarının yakınında veya avluda yer verilmiştir. Yağa ihtiyaç duyulduğu zaman kuyulardan kovalarla çekilir.

Şekil 6: Aselcioğlu Sabunhanesi Mengine

Kaynak: M. Çiftyürek

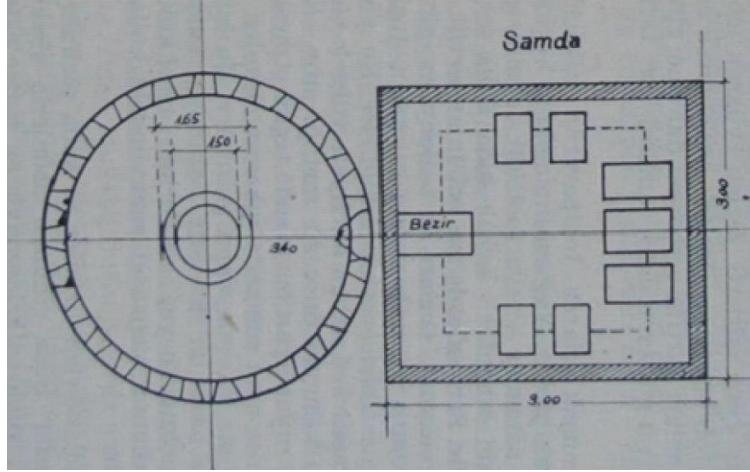
Şekil 7: Hasan Ökten Sabunhanesi Zeytinyağı Kuyuları

Kaynak: M. Çiftyürek

Yağdan sonra hazırlanacak diğer hammadde, kireç ve kül karışımından oluşan sud kostiktir (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, [TSOTBB], 1958, s. 10). Bu çözelti, adına “samda” denilen, sabun kazanının hemen yanındaki su ile doldurulmuş birbirleriyle irtibatlı havuzlarda yağa girecek uygun miktarda hazırlanır (TSOTBB, 1958, s. 18-19; Camuz vd., 2015, s. 19) (Şekil 8). Sabun kazanının ağızı samda kotundan yüksekte, dibi ise samdanın hizasındadır (Şekil 9). Kazanın dibinde bulunan tahliye borusu samdaya bağlanır. Böylelikle dipte kalan atık sabun samdaya boşaltılarak bir sonraki üretimde değerlendirilir.

Şekil 8: Antakya Sabunhanelerinde Sabun Kazanı ve Samda Planı

Kaynak: Türkiye’de Sabun Sanayii

Şekil 9: Aselcioğlu Sabunhanesi Samda

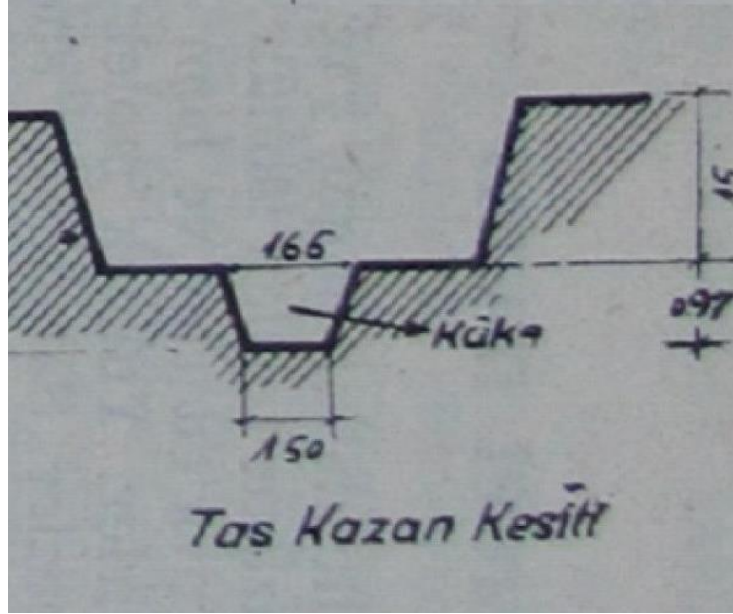

Kaynak: M. Çiftyürek

Pişirme: Hammaddeler hazırlandıktan sonra taş kazanlarda sabunu pişirme sürecine geçilir. Pişirimi sağlamak için sistem şu şekilde işlemektedir. Sabun kazanı genellikle 3.40 m. çapında, 1,5 m. derinliğinde taştan bir kısım ile bu kısmın altında daha dar olan ikinci bir parça vardır. Bakırdan yapılmış bu parçaya “kake/küka” denir (Şekil 10). Ateş, bakır parçanın altında yakılır (TSOTBB, 1958, s. 10-11). Ateşleme için küçük ebatlarda bir mekân olan ocaklığa avludaki merdivenle ulaşılır. Kazanın bulunduğu yöndeki duvarında, ocak nişi yer alır (Şekil 11). Sabun

kazanının dar ve bakırdan olan dibi ocak nişiyle bağlantılıdır. Burada yakılan ateş, bir kanal vasıtasıyla dipten başlamak üzere bütün kazanı ısıtarak sabun hamurunun kaynamasını sağlar. Duman ise ocak nişi içinden başlayan bacadan dışarı atılır (Şekil 12).

Şekil 10: Antakya Sabunhanelerinde Sabun Kazanı Kesiti

Kaynak: Türkiye’de Sabun Sanayii

Şekil 11: Kuseyri Sabunhanesi Ocaklık

Kaynak: M. Çiftyürek

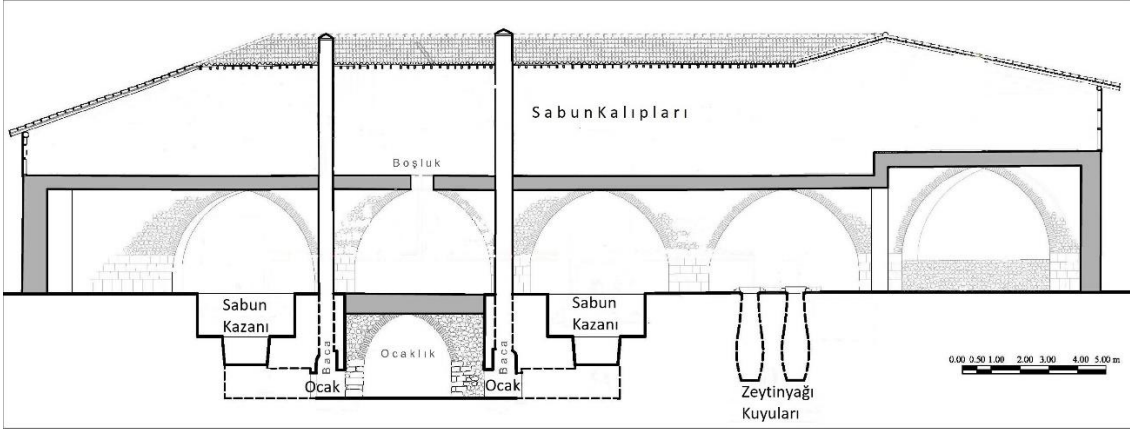
Sabun kazanına ilave edilecek malzemelerin oranı kazanların büyüklük veya küçüklüğüne göre ayarlanır (Onat, 1936, s. 135). Örneğin, 4 ton kapasitesi bulunan bir kazana 3,5 ton malzeme ilave edilir. Çünkü pişirim sırasında genleşen sabunun taşması önlenir (Çelenk, 1996, s. 5). Kazanda önce yağ ve su ısıtılır². Isınan bu karışıma yavaş yavaş kostik karıştırılır ve sabunlaşma

² Sabun kazanındaki su ve zeytinyağı kaynadıktan sonra yaklaşık %14 oranında defne yağı ilave edilir. Defne yağıyla imal edilen bu sabuna “Gar Sabunu” denir.

başlar. Sabunun katılaşması ve yanmasını önlemek için tuz eklenir. Tuz, sabun hamuru içindeki kirli suyun dibine çökmesini de sağlamaktadır. Tuzla birlikte sabun sudan ayrılarak üstte toplanır; tuz, su ve gliserin dibine çöker (TSOTBB, 1958, s. 55). Kazanın dibinde kalan atık sabun kanal vasıtasıyla samdaya boşaltılır ve bir sonraki üretimde kullanılmak üzere değerlendirilir. İki veya üç gün boyunca devam eden sabunlaşma sürecinden sonra ateş söndürülerek hamur dinlenmeye bırakılır.

Şekil 12: Kuseyri Sabunhanesi'nin Ocaklık, Kazan, Baca ve Zeytinyağı Kuyuları Kesiti

Kaynak: Camuz, Yüksek Lisans Tezi'nden İşlenerek

Şekil 13: Savata

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 14: Satıl

Kaynak: M. Çiftyürek

Dökme: Kazanda pişen sabun hamuru "savata" denilen uzun saplı kovalarla alınır (Şekil 13) ve "satıl" olarak adlandırılan metal kovalara doldurulur (TSOTBB, 1958, s. 10; Çelenk, 1996,

s. 5-6; Temiz, 2008, s. 47) (Şekil 14). Bu kovalar, tonozlardaki kare kesitli boşluklardan birinci kata taşınır (Şekil 15). Daha sonra sabun hamuru, birinci katların zemininde bulunan kalıplara dökülür. “Masara” olarak da adlandırılan bu sabun kalıplarının enleri 1.00 ile 1.20 cm genişliğinde olup uzunlukları imalathane mekanına göre değişmektedir (TSOTBB, 1958, s. 55; Camuz vd., 2015, s. 16) (Şekil 16). Masaralara dökülen sabun hamurunun yüzeyi, malzemesi ahşap olan ve sapına ip geçirilmiş “sürgü” adında bir aletle düzeltilir (Şekil 17). Düzeltme işlemine “patpat” diye tabir edilen bir gereçle devam edilir ve bu işlem tamamlandıktan sonra sabun hamuru kurumaya bırakılır (Şekil 18). Kuruma işlemi, iklim şartlarına göre bir veya iki gün arasında değişebilmektedir.

Şekil 15: Haytoğlu Sabunhanesi Çapraz Tonozdaki Kare Boşluk

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 16: Hasan Ökten Sabunhanesi Birinci Katın Zeminindeki Sabun Kalıpları

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 17: Sürgü

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 18: Patpat

Kaynak: M. Çiftyürek

Kesme: Masaralarda kuruyan sabunun yüzeyi, “raspa” veya “perdah ” denilen iki saplı sıyrma bıçağıyla tıraşlanır ve temizlenir (Şekil 19). Ardından sabunu kesmek için tırnığa benzeyen ve diş sayısı beş ile yedi arasında değişen özel uzun saplı bir bıçak kullanılır (Çelenk, 1996, s. 6) (Şekil 20). İki kişi, sapından halat geçirilen bıçağı çekerken; bir kişi, bıçağın diş kısmına ahşap saplı ve ucu spatula biçimindeki aleti bastırır ve ittirir (Şekil 21). Böylece sabun, hem boyuna hem de enine kesilmiş olur.

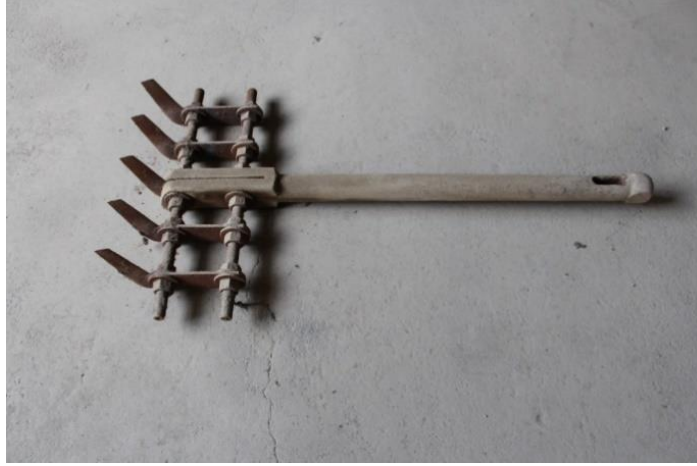

Şekil 19: Raspa veya Perdah

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 20: Sabun Bıçağı

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 21: Bıçakla Sabunun Kesilmesi

Kaynak: M. Çiftyürek

Damgalama: Kesme işleminden sonra damgalama sürecine geçilir. Sabun markasına ait sembol ve yazının bulunduğu ahşap mühür, kesilen sabun kalıplarının ortasına tokmakla vurularak damgalama yapılır (Şekil 22).

Şekil 22: Damgalama İşlemi

Kaynak: M. Çiftyürek

Kurutma: Damgalanan küp şeklindeki sabun kalıpları toplanır. Daha sonra bu sabunlar, kule biçiminde, aralarda küçük boşluklar bırakılarak üst üste dizilir. Boşluk bırakılmasının nedeni, hava akımı sayesinde sabunun tüm yüzeyinin kurumasını gerçekleştirmektir. Kümeler halinde yapılan bu kurutma işlemine "tenanir" denir (Şekil 23). Bu sistemle istiflenmiş sabunların, gölgelik ve havadar ortamlarda altı ay süresince kuruması sağlanır.

Şekil 23: Sabunları Kurutma İşlemi

Kaynak: M. Çiftyürek

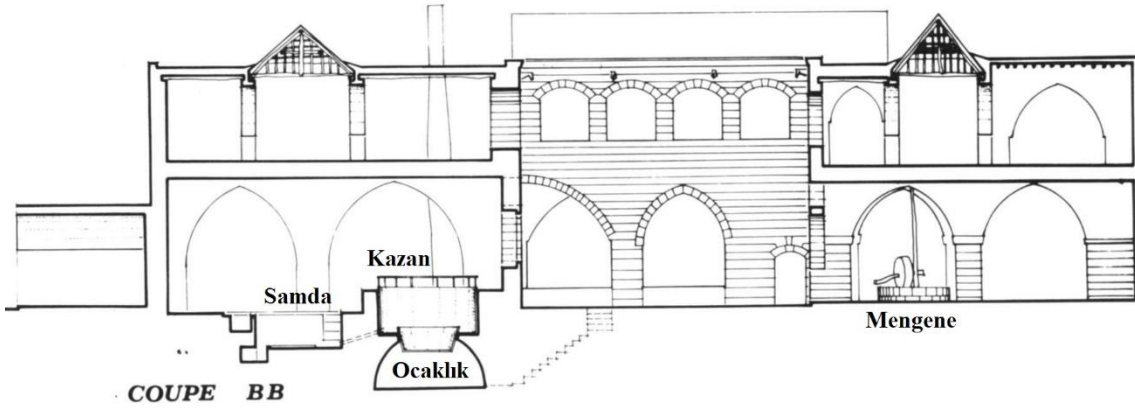
Paketleme: En son aşamada, kuruyan ve hazır hale getirilen sabunlar çuvallara doldurularak piyasaya sunulur.

Şekil 24: Kilis Kalaycılar Sabunhanesi'ndeki Sabun Kazanı

Kaynak: M. Çiftyürek

Şekil 25: Halep Sabuni Sabunhanesi'nin Kesiti

Kaynak: La Savonnerie Traditionnelle A Alep

Değerlendirme ve Sonuç

Birçok çalışmaya göre zeytin ağacının anavatanı, Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu'nun birleştiği yer olarak ifade edilmiştir (Tunalıoğlu, 2005, s. 1345; Erdoğan, 2011, s. 7). Nitekim zeytinyağının bol miktarda üretildiği ve hammaddeye yakınlık sebebiyle nakliye masraflarının en az olduğu bu bölgedeki yerleşimlerde sabunhanelerin inşası kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. 19. yüzyılda, bölge konumu bakımından sabunhanelerin bulunduğu yerleşimler içinde de Antakya, Kilis, Antep ve Maraş görülür. Bu kentler arasında en çok sabun imali hacmi Antakya'ya aittir. Antakya sabunhanelerinde çoğunlukla iki sabun kazanına yer verilmesi, yapılan imalatın boyutu hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Sabunlar, yerel ihtiyacı karşıladıktan sonra dönemin ulaşım ve nakliyat koşulları göz önünde bulundurulduğunda geniş bir art bölgeye gönderilmiştir.

Büyük bir avluyu çevreleyen sabunhanelerin zemin katlarında geleneksel üretim aşamalarından hammadde hazırlığı ve pişirme süreçleri gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla bu katlarda mengenerler, sabun kazanları, sandalar, zeytinyağı kuyuları ile çeşitli depolama ve servis mekânları yer alır. Taş sabun kazanlarını ısıtmak için zemin kotu altında küçük bir mekândan ibaret ocaklıklar vardır. Ayrıca zemin katları örten çapraz tonozlardaki kare kesitli boşluklar,

kazanda pişen sabun hamurunu birinci kata taşımaya sağlamıştır. Birinci katlarda ise sabunu dökme, kesme, damgalama, kurutma ve paketleme işlemleri yapılır. Bu işlemlerin kolay ve rahatlıkla sürdürülmesi için birinci katlar, herhangi bir duvarla bölünmeyen geniş açıklıklı mekânlardan meydana gelmiştir. Mekânların zeminlerinde sabun hamurunun dökülmesi işlevine yarayan kalıplar, diğer bir deyişle masaralar yer alır. Birinci katların bir özelliği de, sabunların hava sirkülasyonunun olduğu elverişli bir ortamda kurumasını sağlamak için cephelerinde ahşap çitalı perdeler yer verilmesidir. Bunun yanında geniş mekânları örten ahşap çatı konstrüksiyonunun iç kısımdan açık bırakılması da havadar bir mekân oluşturmada etkili olmuştur.

Antakya sabunhaneleri hem sabun üretim süreci ile bu iş akışında kullanılan yapı donanımları ve gereçleri bakımından, hem de mimari özellikleri itibariyle Kilis, Antep, Maraş'taki sabunhanelerle aynı özelliklere sahiptir (Şekil 24). Türkiye dışında ise Halep, Nablus ve Lübnan gibi merkezlerde yer alan sabunhanelerle büyük benzerlik içerisindedir (Şekil 25).

Taş kazanlara, ocaklıklara, zeytinyağı kuyularına, mengenalere, sabun hamurunu birinci kata taşımaya yarayan kare kesitli boşluklara, masaralara, cepheleri örten ahşap çitalı perdeler Antakya'dan başka Kilis, Antep ve Maraş'taki sabunhanelerde de rastlanılır. Kostik havuzu olan samdaların ise yalnızca Antakya'daki sabunhanelerde yer aldığı gözlemlenmiştir. Bunun dışında örnekleri Halep ve Lübnan sabunhanelerinde karşımıza çıkar. Fakat teçhizatların büyük çoğunluğu modern sistem diye adlandırılan "kontinü/makine sistemi"ne geçişle birlikte ihtiyaca cevap vermeyerek yapılardan kaldırılmıştır. Günümüzde sadece Antakya Aselcioğlu Sabunhanesi'nde geleneksel sabun üretim aşamalarında kullanılan bütün donanım mevcuttur. Diğer sabunhanelerde ise ocaklıkları, zeytinyağı kuyularını, kare kesitli boşlukları, masaraları ve ahşap perdeleri görmek mümkündür.

Sabunhanelerin, en son teknolojik sistemlerle seri üretim yapan modern tesisler karşısında tutunamayarak işlevleri son bulmuştur. Günümüzde ise Antakya'da yer alan mevcut sabunhanelerin ya atıl olduğu ya da restore edilerek çeşitli hizmetlere yönelik kullanıldığı görülür. Atıl olan sabunhanelerde birtakım tahribatlar meydana gelmiştir. Bu yüzden yapılar, yıkılma tehlikesine karşı betonarme sistemle desteklenmiştir. Ayrıca bazı sabunhanelerin birinci katları yıkılıp yeniden yapılmış, bazılarında ise ihtiyaçtan dolayı mülk sahiplerince ilaveler ve onarımlar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yapıların fiziksel tahribatla birlikte işlevlerini kaybetmeleri yanında aslında bir başka önemli kayıp, geleneksel sabun üretim yöntemlerinin yok olup gitmesidir. Zira bu durum binlerce yıldır süregelen el emeğine dayalı sanatın unutulması anlamına gelmektedir.

19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında, Antakya'nın ekonomik hayatına büyük katkı sağlayan sabunhanelerin, karakteristik mimari özellikleriyle kentin silüetinde simge niteliği olmaları ve bilhassa endüstri mirasımız açısından önem arz etmeleri nedeniyle korunması kayda değerdir.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

- BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 4505/337860.
BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.), 4507/338013.
BOA, Bab-ı Asafî Mühimme Defterleri (DVNSMHM. d.), 71/296.
BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), 47/2320.
BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), 130/6477.
BOA, Cevdet Belediye (C.BLD.), 51/2533.
BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), 66/3296.
BOA, Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.), 198/91.
BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İ. UM. EK.), 17/27.
BOA, Dâhiliye İdare-i Umumiyye (DH. İ. UM.), 93/1.
BOA, Kamil Kepeci Defterleri (KK. d.), 7478.
BOA, Meclis-i Vala (MVL.), 429/9.
BOA, Meclis-i Vala (MVL.), 339/54.
BOA, Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A. MKT. UM.), 164/78.
BOA, Sadaret Mektubi Kalemi Deavi Evrakı (A. MKT. DV.), 175/62.
BOA, Şura-yı Devlet (ŞD.), 1196/22.

Salnameler

- Halep Vilayeti Salnamesi, 1284.
Halep Vilayeti Salnamesi, 1306.
Halep Vilayeti Salnamesi, 1307.
Halep Vilayeti Salnamesi, 1310.
Halep Vilayeti Salnamesi, 1320.
Halep Vilayeti Salnamesi, 1324.
Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, 1307.
Karesi Vilayetine Mahsus Salname, 1305.

Yayınlar

- Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature*, Constantinople: Cervati Freres & Cie, 1889-90.
Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature, Constantinople: Cervati Freres & Cie, 1891.
Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature, Constantinople: Cervati Freres & Cie, 1893-94.
Annuaire Oriental du Commerce de L'Industrie, De L'Administration Et De La Magistrature, Constantinople: Cervati Freres & Cie, 1896.
Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature. Constantinople: The Annuaire Oriental & Printing Company Limited, 1909.
Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature de L'Empire Ottoman, Constantinople: Française L. Mourkides, 1912.

Annuaire Oriental Commerce, Industrie Administration, Magistrature, Constantinople: Alfred Rizzo, 1921.

Camuz, D., İpekoğlu, B. ve Böke, H. (2015). Tarihi Osmanlı Sabunhaneleri: Antakya Kuseyri Sabunhanesi'nin Koruma Sorunları, *Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri VII Bildiri Kitabı* (ss. 10-26), İstanbul: Şan Ofset Matbaacılık.

Camuz, D. (2016). *Conservation Of Kuseyri Soap Factory As An Industrial Heritage In Antakya* (Tez No. 447150) [Yüksek Lisans Tezi, İzmir Institute of Technology, The Graduate School of Engineering and Sciences, Architectural Restoration] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Cevad, A. (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügatı*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.

Cuinet, V. (1894). *La Turquie D'Asia Geographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnee De L'Asie Mineure*. Vol. 2, Paris: Ernest Leroux.

Çelenk, Y. (1996). Antakya'nın Yokolmaya Yüz Tutmuş Zenaatlarından: Sabunculuk, *Güneyde Kültür*, 8(86), 5-8.

Çiftyürek, M. (2021). *Türkiye'de Sabunhaneler* (Tez No. 670497) [Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü] YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çitçi, H. R. ve Yener, Ş. S. (1971). *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Gaziantep'te Sanat ve Ticaret Dalları*, Gaziantep: Yeni Matbaa.

Erdoğan, R. (2011). Nizip İlçesinde Zeytincilik ve Zeytinyağı Üretimi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 6-28.

Gibbs, F. W. (1939). The History of The Manufacture of Soap, *Annals of Science*, 4(2), 169-190.

Grandin, T. (1984). La Savonnerie Traditionnelle A Alep, *Bulletin d'etudes Orientales*, 36, 144-160.

Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü (HKVKBK) Arşivi. Dosya No: 31.00.162.

Indicateur Ottoman Illustre Annuaire Almanach du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature, Constantinople: Cervati Freres & D. Fatzea, 1883.

Issawi, C. (1966). *The Economic History Of The Middle East 1800-1914*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Konkol, K. L., ve Rasmussen, S. C. (2015). An Ancient Cleanser: Soap Production and Use in Antiquity, *Chemical Technology in Antiquity*, 1211, 245-266.

Levey, M. (1954). The Early History of Detergent Substances: A Chapter in Babylonian Chemistry, *Journal of Chemical Edutacion*, 31(10), 521-524.

Levey, M. (1958). Gypsum, Salt and Soda in Ancient Mesopotamian Chemical Technology, *The History of Science Society*, 49, 336-341.

L'indicateur Ottoman Annuaire Almanach du Commerce de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature, Constantinople: Cervati Freres & D. Fatzea, 1881.

Nakib, B. (2012). *Eski Antakya'dan Görünümler, Tarihsel Yapılar ve Eski Ünlü Yerler*. Antakya Belediyesi Kültür Yayınları.

Onat, M. (1936). *Teorik ve Pratik Sabunculuk ve Yağ Tasfiye Usulleri*. İstanbul: Aydınlık Basımevi.

Öztürk, S., ve Sarıyıldız, G. (1997). Antik Çağdan Günümüze Temizliğin Değişmeyen Sembolü: Sabun, *Tombak*, 15, 42-54.

Öztürk, S. (2002). Osmanlı Devleti'nde Sabun Sanayii, *Türkler Ansiklopedisi*, 10, Yeni Türkiye Yayınları, 781-790.

Sarı, Z. (2010). *Antakya'da Unutulan El Sanatları*, Antakya Belediyesi Yayınları.

Sarıyıldız, G. (2003). İstanbul Sabun Tahsisatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlükleri. *Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler 2* (s. 363-373), Globus Dünya Basımevi.

Temiz, M. (2008). Antakya'da Sabun Üretimi ve Sabunhaneler, *Bülten Dergisi*, 6, 46-48.

Tunalıoğlu, R. (2005). Türkiye Zeytinciliğindeki Gelişmeler ve Bu gelişmede Kahramanmaraş Zeytinciliğinin Yeri, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu* (ss. 1345-1353), İstanbul: Maraşder-Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları.

Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TSOTBB) (1958). *Türkiye'de Sabun Sanayii*. TSOTBB Matbaası.

Weulersse, J. (1934). Antioche Essai De Geographie Urbaine, *Bulletin D'Etudes Orientales*, 4, 27-79.

Extended Abstract

The raw materials of the oldest cleaning element soap are oil, caustic, water and salt. In ancient times, different civilizations obtained caustic from these substances from ashes formed by burning various plants or wood, soda and lime. They obtained oil from plant and animal products and made soap. Many chemical inventions and technological developments that took place afterwards enabled the soap to take its present form.

Olive oil is one of the important raw materials of soap. It is written in the Ottoman documents of the 18th, 19th and 20th centuries that soaps produced from olive oil were preferred because of their quality and fragrant. For this reason, soap factories were built in certain places with suitable climatic conditions where the olive trees grow. These places include centers such as İzmir, Ayvalık, Edremit, Lesbos, Crete, Heraklion, Rethymnon, Chania, Nablus, Aleppo, Antakya, Antep, and Kilis. In Annuaire Oriental du Commerce (Oriental Trade Yearbooks) published in 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909, it has been recorded that there were soap factories in the same settlements.

In the 19th century, soaps produced in Antakya were a major source of income for the city. We learn this from yearbooks, trade annals, documents and various researches. In the same studies, the number of soap factories in the city is also given. Soap factories around Antep, Kilis and Maraş, especially in Antakya, are called "masmana" or "masbana". This local name is understood to come from the Syrian region. According to a document dated 1770, the soap factory in Idlib was referred to as "masbana". There are seven factory buildings in Antakya today. These are Haytoğlu (Defne Han), Aselcioğlu, Hasan Ökten, Şehoğlu (Savon Hotel), Selahattin Ökten (Verdaa Ticaret), Kuseyri and Müftüoğlu Soap factories.

According to the inscription of Haytoğlu Soap Factory, it was built by Vecihi Pasha in 1848. With the available information, the names of some soap factories are mentioned in 1881, 1883, 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909, 1912, 1921 Annuaire Oriental du Commerce. With the help of available information, the names of some soap factories have been identified in 1881, 1883, 1889-90, 1891, 1893-94, 1896, 1909, 1912, 1921 Annuaire Oriental du Commerce. In addition, Weulersse, in his research, dated the soap factories in Antakya to the 19th century and

said that they contributed greatly to the economy of the city in the early 20th century. Thus, it is estimated that these structures may have been built in the second half of the 19th century.

Two-storey soap factories are composed of vaulted and arched sections that surround a courtyard from two, three or four directions. On the ground floors, there are stone soap cauldrons, *samdas* (caustic pool), olive oil wells, administrative rooms, and storage areas. These floors are covered with vaults. Square cavity opening into the vault draw attention. These cavities are made for the soap paste to be drawn to the first floor by buckets. There are furnaces under the cauldrons. On the first floors, there are large spaces and soap bars placed on the floors of these spaces. Their facades are covered with wooden curtains. Thanks to these curtains, both the necessary air circulation and a shaded environment were provided and the soaps were dried in a suitable area.

In soap production, raw material preparation was done first. Olive oil and caustic to be used in soap were adjusted. The olive oil obtained was then stored in wells. When oil was needed, it was drawn from the wells in buckets. The other raw material to be prepared after the oil was caustic, which consists of a mixture of lime and ash. Caustic was made in pools called "*samda*" next to the soap cauldron. Then, the process of cooking the soap was started in stone cauldrons. The soap boiler was usually 3.40 m in diameter, 1.5 m. is in depth. The round mouth was made of stone, the narrow piece underneath was copper. The fire was lit under the copper piece. To light a fire, went down to the furnace in the basement and start the boiler. The process of pouring the soap dough cooked in the cauldron was as follows: The boiling soap was taken in long-handled buckets called "*savata*" and filled into metal buckets called "*satil*". These buckets were drawn to the first floor through the square spaces that open into the vaults. Soap was poured into soap molds called "*masara*" on the floors of the first floors. The entire surface of the soap dough poured into the molds was smoothed with a tool called a "*sürgü*". Then, the surface was smoothed with a tool called "*patpat*" and the soap paste was left to dry. The surface of the soap, which hardens in the molds, was shaved and cleaned with "*raspa*" or "*perdah*". Then a knife with a special handle was used to cut the soap. Thus, the soap was cut crosswise and longitudinally. After the cutting process, it was passed to stamping. The wooden seal with the text and symbol of the soap brand was stamped in the middle of the soap. The stamped cube-shaped soap bars were collected. These soaps were stacked on top of each other in the form of towers. This drying process was called "*tenanir*". In the last stage, the drying soaps were offered for sale in sacks.

Antakya soap factories are similar to those in Kilis, Antep and Maraş, both in terms of soap production process and architectural features. It is also similar to the soap factories in Aleppo and Nablus. Soap factories could not hold on against modern facilities that make mass production and their functions came to an end. Today, it is seen that the existing soap factories in Antakya are either abandoned or restored. Some destructions have occurred in abandoned soap factories. As the first floors of some soap factories were destroyed, they were rebuilt and some were repaired. Another important issue is the disappearance of traditional soap production methods. This means forgetting the art based on manual labor that has been going on for thousands of years. Soap factories, which contributed greatly to the economic life of Antakya in the 19th and early 20th centuries, became symbols of the city with their characteristic features. These structures are worth preserving in terms of our Industrial heritage.